

Розвиток самосвідомості майбутнього вчителя як передумова ефективності його самовдосконалення

Н. В. Уйсімбаєва*

Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. В. Винниченка, Кіровоград, Україна

*Corresponding author. E-mail: uisimbaeva@yandex.ua

Paper received 17.06.15; Accepted for publication 28.07.15.

Анотація. У статті проаналізовано різні підходи до змісту понять «самосвідомість» та «самоусвідомлення» у контексті особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя, визначено особливості та значення розвитку самосвідомості майбутнього вчителя як передумова ефективності його особистісного самовдосконалення; звертається увага на взаємообумовленості розвитку самоусвідомлення майбутнього педагога з його педагогічною самосвідомістю та обґрунтовується необхідність розвитку професійної самосвідомості майбутнього вчителя.

Ключові слова: самосвідомість, самоусвідомлення, самовдосконалення, саморозуміння, самоосмислення, самопізнання, самооцінка, професійна самосвідомість

Постановка проблеми. У сучасних умовах гостро постає питання щодо важливості усвідомлення майбутнім вчителем необхідності постійного особистісного та професійного самовдосконалення як умови його особистісно-професійного розвитку. Саме тому під час професійної підготовки педагогів необхідно приділяти увагу розвитку їх самосвідомості.

Аналізуючи проблеми професійної самосвідомості педагогічних працівників Л. Ключова зазначає, що педагог повинен мати високий рівень самосвідомості, що виявляється в дотриманні норм і виконанні етичних правил педагогічної професії, твердості переконань, співвіднесенні себе з професійним ідеалом, в адекватності мотивів професійної самореалізації та досягнень, повазі до гідності учня, вихованця, чесності й справедливості, вимогливості до себе й оточуючих, здатності протистояти викликам часу, розвиненості вміння запобігати агресивним випадкам на свою адресу [5, с. 176].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти проблеми особливостей самоусвідомлення особистості висвітлені у наукових працях К. Абульханової-Славської, А. Адлера, У. Джемса, О. Леонтьєва, А. Маслоу, К. Роджерса, С. Рубінштейна та інших.

Самовдосконалення особистості як якість, що розширює можливості свідомості, вивільняє місце для розкриття людиною своєї суті визначають І. Бех, М. Борисівський, М. Боуен, І. Зязюн, Г. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, А. Маслоу, Ю. Орлов, К. Роджерс, Л. Рувинський та інші.

Розвиненість самосвідомості людини як особистісну передумову ефективного самовдосконалення розглядають Р. Бернс, Н. Битянов, І. Ковальчук та інші.

Особливості самоусвідомлення особистості у студентів висвітлено у дослідженнях О. Продан. На зв'язку та взаємообумовленості розвитку самоусвідомлення майбутнього педагога з його педагогічною самосвідомістю наголошує Т. Севереніна «ступінь самоусвідомлення студентом власної самоцінності, своїх якостей та можливостей, свого місця серед інших людей впливає на виникнення у нього потреби у самозміні, ... критичність та глибина самоусвідомлення майбутнім педагогом власної особистості є показниками розвиненості його педагогічної самосвідомості» [11, с. 112].

Особливості формування професійної самосвідомості, професійного самоусвідомлення висвітлено у наукових працях Л. Ключової, О. Мисечко, Л. Підкамінної, Т. Титаренко, О. Федик та ін.

Мета статті: визначення змісту та значення розвитку самосвідомості майбутнього вчителя у підвищенні ефективності його самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У філософській, психологічній та педагогічній літературі самовдосконалення розглядається переважно як систематична і свідомо діяльність людини, що спрямована на зміну своєї особистості під впливом зовнішніх факторів і внутрішніх протиріч та ґрунтується на самосвідомості людини. Так, у словниковому апараті поняття «самосвідомість» визначається як процес усвідомлення людиною самої себе, свого місця у суспільстві:

– у філософському енциклопедичному словнику: «усвідомлення, оцінка людиною свого знання, морального обличчя та інтересів, ідеалів та мотивів поведінки, цілісна оцінка самої себе, як почуттєвої і мислячої істоти, як діяча» [13, с. 591];

– у педагогічному словнику: «усвідомлення людиною себе самої як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе» [3, с. 296];

– у соціальному словнику-довіднику: «усвідомлене ставлення людини до себе (своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів, переживань і думок, до власного тіла і т.д.), наявність відносно цілісної Я-концепції і певного рівня самоповаги, міри самоприйняття. Усвідомлення людиною себе як особистості, оцінка своїх знань, якостей, стосунків з іншими людьми, місця і ролі в суспільстві» [12, с. 405].

Відповідно до поданих визначень процес самосвідомості особистості пов'язаний з побудовою людиною Я-концепції. Як зазначає Г. Коджаспірова, Я-концепція – це внутрішнє ядро особистості, як її свідоме начало, як згусток індивідуальної самосвідомості, як система уявлень людини про саму себе. Я-концепція відносно стійка, більш або менш свідомо, система уявлень індивіда про себе, на основі якої він буде взаємодію з іншими людьми й ставиться до себе. Я-концепція вміщує когнітивний компонент – образ особистих якостей, здібностей, зовнішність, соціальну значущість (самосвідомість), емоційний – самоповага, самоприниження і т.п.; оцінно-вольовий – бажання підвищити самооцінку, завоювати повагу та ін. [6, с. 130, 131].

Розкриваючи зміст Я-концепції особистості Р. Бернс зазначає, що Я-концепція – це динамічна система уявлень про себе, до якої входить усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, у тому числі

й самооцінка особистості себе. Розвиненість самосвідомості людини, сформованість її адекватної «Я-концепції» він визначає як найбільш значущу особистісну передумову ефективного самовдосконалення особистості [1, с. 8, 28].

Майбутній вчитель у процесі самоусвідомлення створює образ «Я-реального» та «Я-ідеального». На думку Т. Алексєєнко, процес самовдосконалення особистості – це конструктивне усунення протиріч між ідеальним уявленням та реальними можливостями на основі самоусвідомлення власних потенцій і шляхів досягнення ідеального [12, с. 400].

Натомість, на думку К. Роджерса, основною руйнівною силою самовдосконалення людини, виступає не протиріччя між її реальним та ідеальним «Я», а їх поєднання, яке актуалізує конструктивні сили зростання й розвитку особистості, а не особистісні комплекси, захисні механізми та неадаптивні форми поведінки. Поєднання «Я-реального» та «Я-ідеального», що базується на усвідомленні незмінної досконалості глибинної сутності людини, збуджує прагнення до її прояву та зароджує віру в можливість її реалізації, що стають вагомими внутрішніми стимулами самовдосконалення особистості [10, с. 410].

На складність та неоднозначність процесу самовдосконалення звертає увагу Р. Бернс, він зазначає, що уявлення особистості про себе, як правило, здаються їй переконливими незалежно від того, ґрунтуються вони на об'єктивному знанні чи суб'єктивній думці, правильні вони чи помилкові. Конкретні способи самосприймання, які ведуть до формування образу «Я», можуть бути найрізноманітніші. Всі вони входять в образ «Я» з різною питомою вагою: одні здаються індивіду більш значущими, інші – менш. Значущість елементів самоуяви і відповідно їхня ієрархія можуть змінюватись залежно від контексту, життєвого досвіду особистості чи просто під впливом ситуації [1, с. 33].

У контексті означення важливим у процесі самосприйняття є ідентифікація особистості. Як зазначає Е. Еріксон «ідентичність» означає засвоєний і особистісно-прийнятий образ себе у всьому багатстві відносин особистості до навколишнього світу, почуття адекватності і стабільного володіння особистістю власним «Я» незалежно від змін «Я» і ситуації; здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, які виникають перед нею на кожному етапі розвитку [14].

Відповідно, головними умовами сприйняття та визначення за мету самовдосконалення певного ідеалу є те, що визначений ідеальний образ (Я-ідеальне) повинен мати ціннісно-сміслову наповненість для майбутнього вчителя, а перспективи та етапи його досягнення будуватися на об'єктивній оцінці власних потенційних можливостей. Відповідно відбувається усвідомлення майбутнім вчителем особистісного ідеалу, з відповідним формуванням ідеального образу «Я». Тому важливо щоб у процесі самовдосконалення майбутній учитель усвідомлював ідеальний образ (ідеал, взірць) на який він буде орієнтуватися на певному етапі у процесі особистісного та професійного самовдосконалення. Образ Я-ідеального повинен бути наповнений особистісним змістом.

Враховуючи соціальну природу самосвідомості особистості, Ч. Кулі звертає увагу на те, що уявлення людини про саму себе багато в чому залежить від того, як

оцінюють її оточуючі, особливо якщо це колективна, групова оцінка. Під впливом сприятливих думок самооцінка підвищується, несприятливих – знижується [7].

Самовдосконалення як соціальний процес також базується на вимогах суспільства та професії до особистості майбутнього вчителя. Майбутній вчитель як суб'єкт своєї професійної діяльності не тільки реагує на вимоги соціуму, а структурує ці вимоги і вкладає в них особистісний зміст. Відповідно його особистісний та професійний розвиток відбувається не лише під дією зовнішніх сил, а і як результат власної діяльності.

Визначаючи самосвідомість як особистісну передумову самовдосконалення особистості Н. Битянова зазначає, що формування особистісної потреби у самовдосконаленні пов'язане з розвитком самої особистості і передбачає наявність певних етапів [2, с. 26]:

- 1) досягнення необхідного рівня самосвідомості. Якщо свідомість як здатність фіксувати у внутрішньому плані знання про світ звернено насамперед назовні, то самосвідомість звернено на носія знання. Така спрямованість зумовлює виділення в знанні про світ знання про себе як про частину єдиного світу;
- 2) на базі самосвідомості формується відносно стійка, деякою мірою усвідомлена, динамічна і живуча система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує власне ставлення до навколишнього світу і до себе;
- 3) постановка мети самовдосконалення, що є складовою соціальної сутності Я-концепції і утворюється в процесі спілкування та діяльності особистості, під час яких суб'єкт «дивиться, як у дзеркало, в іншу людину» і тим самим уточнює, змінює, удосконалює образи свого «Я»;
- 4) практична реалізація самовдосконалення: самовиховання певних якостей, саморегулювання, самоаналіз, самоконтроль і самокорегування.

Погоджуємося з думкою І. Зязюна який вважав, що особистість не тільки пізнає себе, не тільки створює реальну і перспективні моделі, вона робить спроби не тільки відшукати свої смисложиттєві цілі та ідеали, але й прагне їх реалізувати [4]. Відповідно, самовдосконалення розглядається як можливість особистісного розвитку людини і її самостійне прагнення наблизитися до певного ідеалу з метою набуття певних рис і якостей, оволодіння новими видами діяльності. Особистісне самовдосконалення майбутнього вчителя визначається нами як процес усвідомленого, цілеспрямованого досягнення якісних змін у процесі вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей, що забезпечує реалізацію особистісних потенцій та ефективність особистісно-професійного розвитку.

Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний з проблемою вибору орієнтирів особистісного та професійного розвитку. У якості таких орієнтирів може виступати система загальнолюдських, національних та професійних цінностей. Самосвідомість особистості майбутнього вчителя як стійкий комплекс його уявлень і суджень про самого себе формується на основі самопізнання (процес визначення своїх здібностей і можливостей, рівня розвитку необхідних особистісно-професійних якостей, власних можливостей і потреб у самовдосконаленні), самоосмислення (пошук сенсу власного життя, сенсу педагогічної діяльності, усвідомлення себе як майбутнього вчителя), самосприйняття (усві-

домлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, певний рівень самоповаги до себе), самооцінювання (адекватна самооцінка майбутнім вчителем своїх можливостей, якостей, поведінки і місця серед інших людей, у професії), самовизначення (готовність змінити своє реальне «Я» на основі об'єктивної оцінки власних потенційних можливостей відповідно до вимог особистісного та професійного розвитку), самоактуалізація (бажання бути тим, ким особистість може бути, прагнення до особистісної та професійної самореалізації), самозміна (удосконалення образу свого «Я», усунення внутрішньо особистісних протиріч і конфліктів, а також самоконтроль, саморегуляція відповідно до вироблених особистістю орієнтирів та ідеалів) та ін.

На думку В. Леві, «для того щоб успішно вести роботу над собою, бажано мати уяву про себе. Вже один тільки самозвіт, хоча б найбільш приблизне усвідомлення свого стану роблять велику справу. Початок розуміння свого стану – початок перемоги» [8, с. 53]. Самооцінка передбачає виділення власних умінь, вчинків, якостей, мотивів і мети поведінки, їх усвідомлення та ставлення до них. Уміння юнаків оцінювати свої сили і можливості, прагнення, співвідносити їх із зовнішніми умовами, вимогами середовища, самостійно висувати перед собою ту чи іншу мету, зазначає Р. Бернс, відіграє велику роль як у розвитку самовиховання, так і в становленні особистості загалом [1, с. 36]. Оскільки необхідною вимогою до самооцінки є її адекватність, то в процесі організації навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі необхідно сприяти оволодінню кожним студентом прийомами самовиховання, самоконтролю, самооцінки. Важливим у цьому процесі є допомога викладачів, куратора.

Складовою самосвідомості майбутнього вчителя є його професійна самосвідомість. На відмінності змісту понять «самосвідомість» та «професійна самосвідомість» наголошує А. Піддубна яка зазначає: «Якщо самосвідомість формується в життєдіяльності та спілкуванні з навколишніми людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей тощо, то

професійна самосвідомість – це проєкція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність» [9].

Професійна самосвідомість педагогічних працівників на думку Л. Ключової – це усвідомлення педагогічним працівником норм та етичних правил, мотивів професійної самореалізації, співвіднесення себе з професійним ідеалом, самооцінка та оцінка референтними людьми. Поняття вирізняється складністю мотиваційних спонукань, прагненням до самореалізації, системою уявлень про самого себе, свої можливості та перспективи професійного розвитку. Структура професійної самосвідомості складається з наступних компонентів:

- усвідомлення професійної моралі;
- усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності;
- усвідомлення і оцінка відносин, міжособистісних стосунків;
- усвідомлення власного професійного розвитку у часі [5, с. 181].

Відповідно, результатом процесу формування педагогічної самосвідомості майбутнього вчителя, з урахуванням проведеного аналізу, є усвідомлення норм, правил, моделі педагогічної діяльності, усвідомлення себе як вчителя, співвіднесення себе з професійним ідеалом, визначення стратегії особистісно-професійного самовдосконалення спрямованої на творчий розвиток та саморозвиток у професійній сфері.

Висновки. Професійна самосвідомість майбутнього вчителя як складова його самосвідомості є основою професійного розвитку та саморозвитку. Вона виконує контролюючу й коригуючу функцію у процесі особистісно-професійного самовдосконалення майбутнього вчителя. Як тільки майбутній вчитель усвідомлює зміст та значення особистісно-професійного самовдосконалення, він починає свідомо організовувати своє власне життя, визначати перспективи розвитку, регулювати свою поведінку. Процес самовдосконалення майбутнього вчителя відбувається з урахуванням його уявлень про ідеальний образ (Я-ідеальне).

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 412 с.
- [2] Битянова Н.Р. Культура профессионально-психологического саморазвития / Н.Р. Битянова. – М.: Академия МВД, 1996. – 128 с.
- [3] Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
- [4] Зязюн І. Роль підсвідомості у розвитку особистості / І. Зязюн // Професійна освіта: педагогіка і психологія / За ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Київ-Ченстохово, 2000. – С. 183-215
- [5] Ключова Л. Професійна самосвідомість педагогічних працівників: етичний підхід до вирішення проблеми / Л. Ключова // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 9 (Ч. 1). – С. 177- 182.
- [6] Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 176 с.
- [7] Кули Ч.Х. Человеческая природа и социальный порядок / Ч.Х. Кули. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – С. 45-66.
- [8] Леви В.Л. Искусство быть собой / В.Л. Леви. Изд. Обновленное. – М.: Знание, 1991. – 256 с.
- [9] Поддубная А.В. Структура и механизмы становления профессионального самосознания / А.В. Поддубная // Психология и жизнь. Сборник научных трудов МОСУ. – М.: МОСУ, РПО, 2000. –Выпуск №1. – С. 53-57.
- [10] Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию: становление человека / К.Р. Роджерс; пер. с англ.; общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
- [11] Северіна Т.М. Ціннісна детермінація особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів [Текст]: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тетяна Миколаївна Северіна; Державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – Умань. – 2012. – 225 с.
- [12] Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг.ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
- [13] Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энцикл., 1983.– 839 с.
- [14] Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – 2-е изд. – М.: Флинта МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с. (Библиотека зарубежной психологии).

REFERENCES

- [1] Burns, R. Self Concept – Developing and Education. – M: Progress, 1986. – 412 p.
- [2] Bityanova, N.R. Culture of professional psychological self-development / N.R. Bityanova. – M.: Akademyia MVD, 1996. – 128 p.
- [3] Honcharenko, S.U. Ukrainian pedagogical dictionary / S.U. Honcharenko. – Kyiv : Lybid, 1997. – 376 p.
- [4] Ziaziun, I. The role of the subconscious in personality development / I. Ziaziun // Vocational Education: Pedagogy and Psychology / Ed. T. Levitsky, I. Vilsh, I. Zyazyuna, N. Nychkalo. Kyiv-Czestochowa, 2000. – P. 183-215.
- [5] Kliuchova, L. Professional identity of teachers: an ethical approach to the solution of / L. Kliuchova // Problems of modern teacher training. – 2014. – № 9 (Ch. 1). – P. 177-182.
- [6] Kodzhaspyrova, H.M. Pedagogical dictionary / H.M. Kodzhaspyrova, A.Iu. Kodzhaspyrov. – M.: Publ. centre «Akademia», 2000. – 176 p.
- [7] Cooley, H.Ch. Human nature and the social order / Cooley H.Ch. – M.: Idya-Press, House of Intellectual book, 2000. – P. 45-66.
- [8] Levi, V.L. the Art of being yourself / V.L. levy. Ed. Updated. – M.: Knowledge, 1991. – 256 p.
- [9] Poddubnaya, V.A. Structure and mechanisms of formation of professional identity / A.V. Poddubnaya // Psychology and life. Proceedings of ISCU. – M.: MOSU, RPO, 2000. – Is. 1. – P. 53-57.
- [10] Rogers, C.R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy; translation from English; general editors and preface by E.Y. Ysenyna. – M.: Progress, 1994. – 480 p.
- [11] Severina, T.M. Value determination of personal self-development of students in the educational process of higher educational institutions [Text]: dis... kand. ped. sciences: 13.00.07 / Tetiana Mykolaivna Severina; – Uman'. – 2012. – 225 p.
- [12] Social pedagogy: a dictionary-guide / ed. by T.F. Alekseenko. – Vinnytsia: Planer. – 2009. – 542 p.
- [13] Philosophical encyclopedic dictionary / chief editor: L.F. Ilyichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.H. Panov. – M.: Sov. entsykl., 1983. – 839 p.
- [14] Erikson, E. Identity: youth and crisis: translation from English / E. Erickson; general editors and preface by A.V. Tolstykh. – 2nd ed. – M.: Flynta MPSY: Prohress, 2006. – 352 p. (Library of foreign psychology).

The development of self-consciousness of future teachers as a prerequisite to the effectiveness of its self-perfection**N.V. Uisimbaeva**

Abstract. The article analyzes various approaches to the concepts of "consciousness" and "self-awareness" in the context of personal self-perfection of future teachers, the features and importance of identity development among future teachers as a prerequisite to the effectiveness of his personal self-improvement; draws attention to the interdependence of identity development among future teachers with pedagogical identity and the necessity of the development of professional awareness of future teachers.

Keywords: *self-consciousness, self-awareness, self-perfection, self-understanding, self-understanding, self-knowledge, self-esteem, professional consciousness*